

Márton Gyula

(1916—1976)

1976. április 4-én, 60. életévében elhunyt Márton Gyula, a kolozsvári egyetem magyar nyelvjárastan tanára. A tanévet még együtt kezdte meg tanítványai-val, munkatársaival, de a súlyos és irgalmatlan betegség néhány hónap alatt véget vetett életének. Még most is, hetekkel a halála és a temetése után végtelenül nehéz elfogadtatnunk önmagunkkal, hogy nincs többé közöttünk. Az oldódni nem akaró döbbenet és fájdalom miatt még mindig nehéz szembenéznünk a hiánnyal, amelyet maga mögött hagyott, és még nehezebb megkísérelnünk, hogy életművének értékeit fölmérjük.

Nagyon sokan ismerték az országban és az ország határain kívül, tudós kollégák és távoli falvak lakói egyaránt. Hiszen a nyelvjárastan, amelynek előadója és művelője volt, tipikusan olyan ága a nyelvtudománynak, amelyet nem lehet az íróasztal mellett művelni. Az élő nyelv földrajzi változatai vonzották és a falusi emberek, e nyelvváltozatok beszélői, ezért aztán alig lehet az országnak olyan, magyaroktól is lakott települése, ahol meg ne fordult volna az elmúlt közel négy évtized alatt.

És mintha minden faluba haza ment volna, a nagyobb családhoz, lévén maga is földműves szülők gyermeke. A szilágysági Nagymonban született 1916. december 27-én. A nagymoni iskolai, majd a zilahi kollégiumi évek után, amelyekre mindig nagy szeretettel emlékezett vissza, 1936-ban a kolozsvári egyetem magyar-román-esztétika szakos hallgatója lett. Az egyetemi évek nemcsak a tanári diploma megszerzésének időszakát jelentették számára, hanem a nyelvtudománnyal való találkozást és a kutatói pálya kezdetét is. A magyar nyelvjárás kutatás akkori legnagyobb egyénisége, Csúry Bálint már évekkor korábban befejezte ugyan kolozsvári tanári működését, de itt maradtak volt tanítványai, akik az ő példája és útmutatása nyomán megalapozták a hazai magyar névtani és nyelvjárastani kutatásokat. Ebben a körben kezdte meg tudományos felkészülését és első kutatásait Márton Gyula, román nyelvésztanáraitól — Sever Poptól és Sextil Pușcariutól — is ösztönözve. Az 1973-as *Korunk Évkönyv*ben meleg hangon emlékezik vissza a hazai magyar nyelvjárás kutatásnak erre a hőskorára.

Azon a nyáron kezdi gyűjteni szülőfaluja helyneveit (1939-ben teszi őket közzé a *Kristóf-Emlékkönyv*ben), a helyi nyelvjárás ígétőveit és ígealakjait, de eljut a mezőségi Ördöngösfüzesre is, ősszel meg a bábonyi kutatócsoport tagjaként az ottani román-magyar nyelvi kölcsönhatást tanulmányozza. Szimbolikusnak tekinthetjük ezt az indulást több tekintetben is: a kiindulópont a szülőfalu nyelvjárása, innen jut el az összes hazai magyar nyelvjárások vizsgálatáig, tematikailag pedig annyira sokszínű már a kezdeti érdeklődése, hogy az akkor gyűjtött adatokat évek, évtizedek múlva is hasznosítani tudja.

Nagy adósságokat kellett törlesztenie a romániai magyar nyelvjárás kutatásnak a harmincas évek végén kezdődő és majd a felszabadulás után kibontakozó munkálatokkal. A feladat kettős volt: el kellett végeznie egyrészt a hazai magyar nyelvjárások vizsgálatát, vagy legalább az adatokat össze kellett ehhez gyűjteni, mivelhogy a fokozódó nyelvi integrálódás elsősorban ezeket a nyelvváltozatokat érinti; másodsorban teljes mértékben fel kellett zárkóznia az európai nyelvtudomány színvonalához, sőt nem egy területen a módszertani és elméleti úttörést is vállalnia kellett. Abban, hogy ezt a feladatot a változó — hol kedvezőtlen, hol lelkesítően kedvező — körülmények közepette lényegében megoldotta, egészen kimagasló szerepe volt Márton Gyulának. Különösen a felszabadulás utáni évtizedekben bontakozhatott ki rendkívüli szervező, vezető egyénisége: két évtizeden át irányította a magyar nyelvtudományi tanszéket, dékán, majd rektorhelyettes volt a Bolyai Egyetemen. Csak közeli munkatársai tudják igazán, bár az eredményekből a kívülálló is következtethet rá, mennyire harmonikusan egyesült benne az energikus szervező és a tudományos irányító. Felismerte a legsürgősebb feladatokat, és anélkül, hogy a pillanatnyi vagy akár a közeli kiadási lehetőség, siker esélyeit latolgatta volna, kutatócsoportokat szervezett, meghatározta a tennivalókat, szigorúan számon kérte és számon tartotta, ki mennyit teljesített. Márton Gyula tudományos munkásságának eredményeit fontos tanulmányok, monográfiák,

kézikönyvek sora jelzi, de nem kevésbé jelentős ösztönző hatása tanítványai munkásságára.

Az európai színvonalhoz mérve a magyar nyelvjáráskutatásnak a legnagyobb lemaradást a nyelvföldrajz területén kellett pótolnia. Nem véletlen, hogy a kolozsvári iskola vállalt ebben úttörő szerepet, hiszen közvetlen példaként szolgálhatott számára a romanisztika és főként a román dialektológia. Márton Gyula említett román nyelvészprofesszorai már a harmincas években megkezdik a román nyelvatlasz kiadását, gazdag tapasztalatokat halmoznak fel a gyűjtés előkészítéséről, megvalósításáról, sőt a térképezésről is. Ezeknek a munkálatoknak a történetét és a módszertanát éppen Márton Gyula foglalta össze a magyar nyelvészet számára 1942-ben a *Magyar Népnyelvben* megjelent tanulmányában. Ismeretes, hogy az első magyar nyelvföldrajzi kiadvány Kolozsváron jelent meg 1944-ben: mutatóvány volt egy hatvan pontra kiterjedő atlaszból, amelynek anyagát Márton Gyula és Gálffy Mózes gyűjtötte össze Szabó T. Attila irányításával. A felszabadulás után a romániai magyar nyelvjárások átfogó atlaszának elkészítését a kolozsvári akadémiai intézet vállalta. A tanszék előbb a moldvai csángó nyelvjárás atlaszához látott hozzá, közösségi munkaként, de még jóformán ennek befejezése előtt Márton Gyula szorgalmazni kezdte az abszolút ponthálózatú tájnyelvi atlasz-munkálatok kiterjesztését valamennyi hazai magyar nyelvjárásra. A tőle vezetett munkaközösség össze is gyűjtötte a háromszéki, majd a csik-gyergyói, később az udvarhelyi atlasz anyagát, a szerkesztést Gálffy Mózesrel közösen végezték. Kiadásukra mindeddig nem került sor, ezért döntöttek úgy, hogy a nyelvi anyagot a székely nyelvjárás nyelvföldrajzi szótáraként jelentetik meg (ezen már a kiadó dolgozik). Az utóbbi években egyedül végezte szülőföldjének, a Szilágyságnak a nyelvjárás feltérképezését. Legutolsó tanulmánya éppen mutatóvány ebből az atlaszból.

Jórészt nyelvföldrajzi kutatásaihoz kapcsolódnak hangtani tanulmányai is, amelyek a Fekete-Körös völgyi, a székely és a moldvai csángó nyelvjárás jelenségeivel foglalkoznak.

A másik fontos feladatot, a román—magyar nyelvi kölcsönhatás vizsgálatát is a hazai nyelvi valóság diktálta Márton Gyula számára. Egészen fiatalon a román nyelvatlasz első három kötetének magyar eredetű anyagát dolgozta föl az Erdélyi Tudományos Intézet 1940—1941-es *Évkönyvében*. Később, az ötvenes években, főként a csángókutatás élményei alapján részleteiben is foglalkozni kezdett a román nyelvnek a magyarra, elsősorban a hazai magyar nyelvjárásokra gyakorolt hatásával. Ehhez a kiindulópont a bilingvizmus előrehaladott szakaszában lévő csángó nyelvjárás szókincse volt. Az első tanulmánya 1957-ben jelent meg ebből a témakörből, a végső szintézis 1972-ben a Kriterion Könyvkiadónál: *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*, 604 lap terjedelemben. A két időpont között még legalább húsz magyar, román és francia nyelvű tanulmányban foglalkozott e kérdés részleteivel.

1959-ben az egyetem tudományos ülészekén tartott előadásában (szövege az egyetem folyóiratában, a *Studiában* jelent meg) átfogó felmérést készített a magyar nyelvet ért román nyelvi hatás vizsgálatának eredményeiről, és ennek alapján a tennivalókat is felvázolta. Ebben az esetben sem állt meg az elvi célkitűzésnél, hanem már a következő években tanszéki kutatócsoportot szervezett, hogy megvalósíthassa a tervezett szintézist. Ennek a több mint másfél évtizedes közös munkának az eredménye előreláthatólag ez év végéig meg is jelenik a Kriterionnál *A mai magyar nyelv román kölcsönszavai* címmel.

A harmincas években alakult ki, Csűry példája nyomán, a magyar nyelvjárás-leírásnak napjainkban is legáltalánosabb műfaja, a jelenségmonográfia. Ilyen jelenségmonográfia volt Márton Gyula egyik első dolgozata, doktori értekezése szülőfaluja népnyelvének igeitőveiről és igealakjairól. Később sem vált hűtlenné sem a műfajhoz, sem a témához. A nyelvjárás igeragozással foglalkozó számos tanulmánya közül kiemelkedik *A borsavölgyi nyelvjárás igeitővei és igealakjai* című, amely a *Nyelvtudományi Értekezések* 32. számaként jelent meg Budapesten, 1962-ben. 1974 végén pedig örömmel hozta be a tanszékre a csángó igealakok majdnem 300 lapos monográfiájának a Kriterionnál megjelent, friss példányát: *Igeitővek, igei jelek és személyragok a moldvai csángó nyelvjárásban*.

Figyelemreméltó új szempontokkal gazdagította a népi szakszókincs-kutatást is. A zilahi fazekasmesterség szakszókincsének 1948-ban megjelent leírása még a Csűry-féle iskola módszerét követi, ám 1956-ban, amikor lehetősége nyílt a szó-tári rész közzétételére is, terjedelmes elemző tanulmányt szentel a szóanyag lexicológiai jellemzőinek: eredet szerinti rétegződésének, más belső nyelvtípusokhoz való viszonyának, szerkezeti és jelentéstani sajátosságainak. Ezzel utat mutatott a nyelvjárás szociolektusok szókincsének behatóbb vizsgálatára.

A nyelvföldrajzi kutatások alapján lehetőség nyílt az ún. onomasziológiai, jelöléstani módszer bevezetésére. Ennek az a lényege, hogy nem a szóalakokból indul ki a vizsgálat, hogy eljusson a hozzá kapcsolódó jelentésekig, hanem ellenkezőleg, egy fogalom vagy fogalmi kör jelenti a kiindulópontot, és azt kell feltárni, hogy milyen szavakkal, lexémákkal fejezik ezt ki a különböző nyelvjáráások. A kétféle szempont, a hagyományos szemantikai és az újabb onomasziológiai, strukturálisan kiegészíti egymást. A hazai kutatásban Márton Gyula volt az egyik első alkalmazója ennek a módszernek: tanulmányt írt többek között a *kézimalom*, a *fenyőtoboz* és a *fenyőlevél* meg a *hópehely* népi elnevezéseiről.

Ezekben a dolgozatokban a néprajzkutatók is sok értékes adalékot találtak. Alapelv volt ugyanis számára a „szavak és dolgok” egységben való vizsgálata, mivel a gyakorlatból nagyon jól tudta, hogy sok nyelvi, különösen szókincsbeli jelenségnek a magyarázata nem a nyelvi rendszerben, hanem a nyelven kívüli valóságban van. Diákjaitól is elvárta, hogy ismerjék a népi életet, a népi élettel kapcsolatos tárgyakat, jelenségeket. A nyelvjáráskutatásra készülők körében mindenkinek kellett ismernie például a szeker vagy a szövőszék legfontosabb alkatrészeit.

Nyelvjárási gyűjtőútjain nagy élményt jelentettek számára a tájszavak. A frissen gyűjtött anyagból kisebb közleményeket jelentetett meg. Gálffy Mózesrel közösen két, már-már tájnyelvi szótár számba menő tájszójegyzéket is kiadott: a kalotaszegit és a torjait (ez utóbbinak a törzsanyagát Nemes Zoltánné nyugalmazott tanítónő gyűjtötte). Közben fokozatosan kialakult egy újabb nagy munka terve: a romániai magyar tájszótáré. Életének utolsó éveiben erre fordított a legtöbb gondot, a legtöbb energiát. A gyűjtést egy nyolctagú csoport végezte éveken át, az ő irányításával, de vidéki tanítványait is bevonta a tevékenységbe. A terepmunka be is fejeződött, a gazdag anyag elrendezése, szótárrá szerkesztése azonban munkatársaira maradt.

Tervei között szerepelt még saját és tanítványai névtani anyagának összefoglalása, egy erdélyi magyar személynévtár formájában, meg a népi kismesterségek szakszavainak szótárrá szerkesztése. Ebben is diákjai közreműködésére számított, mint ahogy korábbi munkáihoz is igénybe vette segítségüket. Etikai, emberi szempontból rendkívül jellemző az a mód, ahogy diákjai munkáját méltányolta. A csángó igeragozásról szóló, említett monográfiájának Bevezetését például a következő szavakkal zárta: „...kedves köteleességemnek teszek eleget, amikor köszönetem nyilvánítom annak a néhány magyar szakos, nyelvjárastan iránt érdeklődő hallgatónak, akik az igeragozási mintákra vonatkozó gazdag anyag elrendezésében és összegzésében segítségemre voltak.” És a lap alján ott találjuk felsorolva a nyolc diák nevét.

Nem véletlen, hogy tanítványai annyira szerették, ragaszkodtak hozzá. Nagy hatással volt mindannyiunkra egyénisége: határozottsága, nyíltsága, őszintesége. Tanári munkájában is a pontosságot, a rendszerességet szerette és követelte meg, akárcsak a kutatásban. Jól tükrözi ezt a sokszorosításban többször is megjelent *Magyar nyelvjárastan* jegyzete. Évekig ő volt az általános nyelvészet előadója is. Speciális kollégiumként rendszerint a névtant adta elő, és évekig fakultatív tantárgya volt a román—magyar nyelvi kölcsönhatás vizsgálata.

A tanszékéről úgy beszéltek és irtak itthon és külföldön, mint igazi kutató-intézetéről. Maga is mindig tudatában volt a tanszéki munka fontosságának. Ezt bizonyítja azoknak az előadásainak és tanulmányainak a sora, amelyekkel a szakmabelieket vagy a nagyobb közönséget tájékoztatta az irányítása alatt álló közösség eredményeiről, nehézségeiről, feladatairól. 1956-ban az egyetem folyóiratában közölt részletes beszámolót, két év múlva a dialektológia nemzetközi folyóiratában, az *Orbis*-ban, 1959-ben a *Magyar Nyelvben*, a felszabadulás negyedszázados évfordulóján a *NyírK*-ben és a *Művelődésben*, 1973-ban pedig éppen a *Korunk Évkönyvében*.

Munkásságának szakmai és társadalmi elismerése sem maradt el, bár volt időszak, amikor szakmailag mellőzöttnek érezte magát. Tagja volt a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a nemzetközi Finnugor Társaságnak, évekig részt vett a hazai Filológiai Társaság irányításában.

Személyiségének legjellegzetesebb vonása talán éppen ez volt: felelősségérzete kis és nagy dolgokban egyaránt. A legkisebb rendetlenséget, hanyagságot sem tűrte szó nélkül. Nagy felelősségtudattal élt és dolgozott, és ezt a magatartást várta el munkatársaitól is.

A közös munka irányítása számára mindig az egyenlő arányban végzett munkát is jelentette, függetlenül munkatársai korától, beosztásától. Több mint egy évtizeden át volt alkalom közvetlenül együtt dolgozni vele, kezdő kutatónak az elismert tudóssal. Sohasem kivételezett önmagával, sem a terepmunkában, sem a cédulázásban, sem a szerkesztésben, sőt még a mellékjelekkel tarkított nyelv-

járási anyag gépelésének rabszolgamunkáját is vállalta velünk együtt, azt a munkát, amelyre gépiró semmi pénzért nem vállalkozik.

Korai halála tragikusan igazolta a lázas sietséget:

*Be kell hordanunk, hajtánunk mindent.
A szavakat is. Egyetlen szó,
egy tájszó se maradjon kint.*

(Kányádi Sándor)

De még ez az önfeláldozás sem volt elegendő ahhoz, hogy nagy terveit mind megvalósíthassa. Ahhoz is túlságosan rövid volt, hogy elkészült műveit nyomtatásban láthassa. Annyi vigaszunk marad, hogy nevét ott látjuk még ezután megjelenő munkáin, és azokon is, amelyeknek befejezése munkatársaira vár. A közösség, amelynek nyelve életében legfőbb gondja volt, halála után is részesül majd munkája gyümölcseiből. Mégis nagyon magunkra maradtunk nélküle.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

ÓDA A TANÍTÁSHOZ

Nincs előbb a kertnél. Alma almát ér, laknak az ágon, mintha falvak, városok lennének, utcák és országutak, terek, parkok ezek a fák, itt ez a gyümölcs-emberiség. Zeng az eső és levelek morajából hallom a nyelvek egyetlen énekét, ezt énekli:

Nincs mozgóbb, mint a téglá, az ember első pillanata óta repül. Szárnya a kéz, szárnya a munka,

neve a ház, szépséges leánya a történelem, ezt tanítja:

Nincs, nincs se kinn, se benn semmi a gondolat nélkül, mely helyet épít az embernek a nap alatt, ég alatt, tető alatt, gyárai s könyvtárai szabadságában, apák és unokák között, almák és téglák között, a két mindent teremtő, mindent leíró, továbbadó tenyér között. Ezt tanítjuk.

AZ EMBER ÉLETE

Hogy mit meg nem teszek én, csak hogy az ég mindig kiderüljön! Itt van a vihar utáni este, kell a tavasznak a tér, hol a tegnapi szél hidegét keserítse a semmi. És kert van kinn s Európa, és ajtó nyílik és elme. De hol, hova szól levelem, melyet nem jeleztek előre a meteorológiai állomások, se a várható feszültség, mely meghozza, elrontja mára a kedved? Mégis egyedül te vagy, már csak te élsz a tegnapi délutánból, melynek építészeti emlékeit és könyvtárait, képeit, stílusát annyira dicsérik itt, a világháborúk után, az igazság végleges győzelme előtt, fiunk születésekor és a Francia Akadémián. Lehet hogy meg fogom bocsájtani, hogy érted is hazajöttem a szellem biztonságából, visszatértem az évfordulókon megkoszorúzott sírból, szoborból s egyszerű, ajtóban, ruhában elfogadott és mégis megszokhatatlan kicsi csókkal köszöntem, letettem a délelőtt használt könyvet, kalapácsot s leültem egyetlen jelentős tárgyalóasztalunkhoz a ma déli újság mellé, örökre élni.